

## Jäännöslopuke ja loppukahdennus

Vanhat, kieltämättä harhaanjohtavat oppisanat *aspiraatio*, *loppuhenkilö* jne. ovat kielitieteellisessä ja -opillisessa kirjallisuudessa suureksi osaksi väistyneet ehdottamani *jäännöslopukkeen* tieltä, mutta tämä on vuorostaan äskettäin saanut kaksikin uutta kilpailijaa: Terho Itkosen ehdottaman *loppukahdennuksen* ja Aarni Penttilän *alkukahdennuksen*. Virittäjän tämän vuoden 2. vihossa (s. 211—214) Penttilä ja Itkonen perustelevat omia ehdotuksiaan, ja samassa yhteydessä ilmoitetaan Suomen Akatemian kielilautakunnan kanta, jonka mukaan *alkukahdennusta* ei kannateta mutta *jäännöslopuke* ja *loppukahdennus* jätetään toistaiseksi kilpailemaan keskenään. Itkonen on mainitussa kirjoituksessaan mielestäni riittävän vakuuttavasti osoittanut, ettei *alkukahdennus* ole onnistunut termi. Sen sijaan en voi yhtyä niihin perusteluihin, joiden nojalla hän pitää *loppukahdennusta* parempana kuin *jäännöslopuke*ta.

Asiaa pohdittaessa on tietenkin ensimmäiseksi selvitettävä, mille käsitteelle nimitystä etsitään. Itkonen sanoo mainitussa kirjoituksessaan (s. 212): »Kun ehdotin termiä *loppukahdennus*, tarkoituksenani oli antaa teoreettisesti moitteeton ja pedagogisesti selkeä nimitys sille morfofoneemille, joka esiintyy eräiden sananmuotojen lopussa ja realisoituu konsonanttialkuisen sanan edessä alkukonsonantin kahdennuksena eli kahdentumana — —» Juuri tällaisen morfofoneemin nimitykseksi minäkin olen tarkoittanut *jäännöslopuke*-termin, vaikkei se ehkä kyllin selvästi ilmene siitä lyhyestä kirjoituksesta, jossa aikoinani perustelin ehdotustani (Vir. 1953 s. 431). Samaa morfofoneemia tarkoittaa Terho Itkosen ja Lauri Hakulisen (SKRK<sup>3</sup> s. 43) käytäntöön ottama rivinylinen pieni \*-kirjain (esim. *saada\**).

Jos nyt olemme yksimielisiä siitä, että kysymys on tämän morfofoneemin nimityksestä, olisi seuraavaksi ratkaistava, kumpi ehdolla olevista termeistä osuvammin kuvaa tarkoitettua. »Nimitystä *loppukahdennus* vastaan voidaan ehkä huomauttaa, ettei ole luontevaa antaa tällaista materiaalliseen edustukseen viittaavaa nimitystä morfofoneemille, joka toteutuu eräissä asemissa pelkkänä nol-tana», sanoo Itkonen itse (s. 214). Juuri tätä pidän puolestani *loppukahdennus*-termin ratkaisevana heikkoutena, jos sillä halutaan tarkoittaa mainittua morfofoneemia. Nimityshän viittaa jo johtamistapansa perusteella yksiselitteisesti sanan lopussa olevaan (konsonantin) kahdentumaan. Voidaan kyllä sanoa, että allatiivi muodon lopussa on konsonanttialkuisen sanan tai liitepartikkelin edellä *loppukahdennus*, mutta ei ole mielekästä sanoa yleisesti, ilman tällaista rajoitusta, että allatiivi muodon lopussa on *loppukahdennus*.

On tosin huomautettu, että myös *jäännöslopuke* viittaa johonkin fonettiseen seikkaan, koska fonetiikassa puhutaan erilaisista lopukkeista.<sup>1</sup> *Lopuke*-sanankaksimerkityksisyys on kieltämättä pieni haitta, mutta kuitenkin olennaisesti vähäisempi kuin *kahdennus*-sanankaske mainittu harhaanjohtavuus. Sanaa *lopuke* ei näet tarvitse käsittää mihinkään äänneeseen eikä foneemiin viittaavaksi — sehän voi johtamistapansa puolesta tarkoittaa mitä tahansa sanan lopussa olevaa ja soveltuu tältä kannalta hyvin myös sananloppuisen morfofoneemin nimityksen perusosaksi. Alkuosa *jäännös* taas viittaa nykykielen morfofoneemin kielihistorialliseen taustaan. Koulutuksen näkökulmasta *jäännöslopuke* on aivan moitteeton termi, koska fonetiikan *lopuke* ei kuulu oppilaiden tuntemaan

<sup>1</sup> Otavan Iso tietosanakirja (V, 1963, p. 804) selittää fonetiikan *lopukkeen* näin: »Äänihuilten välisen ääniraon sulkeutumisasteesta riippuva äännejakson loppumistapa (tauton seurattuna): kova, pehmeä ja henkäys-l.»

terminologiaan. Sitä paitsi *lopuke* ei fonetiikan termiä sinänsä viittaa mihinkään tiettyyn ääntämistapaan — varsinaisia termejä ovat *kova* (t. *luj*), *pehmeä* (t. *vieno*) ja *henkäyslopuke*. Ei liene vaikeaa pitää *jäännöslopuke* näistä erillään.

Vaikka Terho Itkonen sanookin tarkoittaneensa *loppukahdennuksen* mainitun morfofoneemin nimitykseksi, hän itse kuitenkin käyttää sitä toisessakin merkityksessä, esim. (main. kirj. s. 213): »*loppukahdennus* = (tiettyjen sananmuotojen) l o p u s s a esiintyvä (seuraavan alkukonsonantin) k a h d e n n u s». Sannon-ta ei viittaa morfofoneemiin vaan yhteen sen materiaaliseen edustukseen. Vielä valaisevampi on toisaalla samassa Virittäjän vihossa oleva Itkosen virke (s. 139 alav. 17): »Himangan — Kan-nuksen — Sievin tasosta pohjoiseen koko Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla -t:tä [-ut, -iit -nomineissa] taas edustaa -<sup>x</sup>

(= alkup. \*-k:lle ominainen edustus: terminaali kato, konsonantinetinen loppukahdennus, vokaalinetinen kato tai pohjoisempaa laryngaaliklusiili).» Jos tässä -<sup>x</sup> luetaan »loppukahdennus», ei sanonnassa ole mieltä. Tässä Itkonen selvästi tarkoittaa *loppukahdennuksella* vain sanan lopussa esiintyvää konsonantin kahdentumaa, ja tähän käyttöön sana soveltuukin. Sen sijaan *jäännöslopuke* sopii tarkoittamaan samaa kuin rivinylinen <sup>x</sup>, so. morfofoneemia, joka voi realisoitua nollana, loppukahdennuksena tai laryngaaliklusiilina.

Kuten yllä olevasta ilmenee, ei *loppukahdennus* mielestäni ole kovinkaan onnistunut nimitys monesti mainitulle morfofoneemille. Terminologian vakiintumisen kannalta olisi syytä tyytyä jo yleiseksi käyneeseen *jäännösloppukkeeseen*, kunnes löydetään kiistattomasti osuvampi termi.

OSMO IKOLA